

ظرفیت محیط‌های معماری برگرفته از نقوش هویت‌ساز با هدف ارتقای حس مکان فضاهای آموزشی

چکیده

فضاهای آموزشی نقش مهمی در فرهنگ‌سازی و ارتقای سطح توسعه جوامع دارند. در این میان، یکی از عوامل مهم در بهبود عملکرد آن‌ها، تلاش برای ارتقای حس مکان، به‌عنوان یک عامل تسهیل‌گر در فرایند آموزشی و تربیتی است. مسئله‌ای که اینجا مطرح می‌گردد این است که عامل طراحی، با تکیه بر مؤلفه‌های فرهنگی و هنری تا چه میزان قادر به ارتقای حس مکان در فضاهای آموزشی است. با توجه به نهادینه‌شدن بسیاری از ارزش‌های ملی و فرهنگی در نقوش هویت‌ساز، استفاده از این رویکرد چگونه بر ارتقای حس مکان در فضاهای آموزشی مؤثر است؟ پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای به‌رشته تحریر درآمده است. یافته‌های پژوهش حاکی از این است که نقوش هویت‌سازی چون نقوش گیاهی، هندسی و کتبه‌ای ارتباط عمیقی که با معماری در ادوار مختلف تاریخی دارند و هر یک حامل نوعی پیام فرهنگی و اخلاقی هستند که برای اکثریت افراد جامعه یادآور مفاهیم آشنایی درباره اهمیت زندگی، تلاش و فرهنگ است لذا کاربست آن‌ها نقش مهمی در ارتقای حس مکان در فضاهای آموزشی دارد.

اهداف پژوهش:

۱. تبیین ارتقای حس مکان، به‌عنوان یک عامل تسهیل‌گر در فرایند آموزشی و تربیتی.
۲. تحلیل نهادینه‌شدن ارزش‌های ملی و فرهنگی در نقوش هویت‌ساز بر ارتقای حس مکان در فضاهای آموزشی.

سؤالات پژوهش:

۱. عامل طراحی، با تکیه بر مؤلفه‌های فرهنگی و هنری تا چه میزان قادر به ارتقای حس مکان در فضاهای آموزشی است؟
۲. با توجه به نهادینه‌شدن بسیاری از ارزش‌های ملی و فرهنگی در نقوش هویت‌ساز، استفاده از این رویکرد چگونه بر ارتقای حس مکان در فضاهای آموزشی مؤثر است؟

کلیدواژه‌ها: طراحی، نقوش هویت‌ساز، حس مکان، فضاهای آموزشی.

مقدمه

تحولات برای مدرن‌سازی ابعاد مختلف جامعه در دوره معاصر، منجر به ایجاد تغییرات اساسی در ابعاد زندگی فردی و اجتماعی شده است. امروزه با بهره‌گیری از دستاوردهای فناوری اگرچه در روند ساخت‌وساز کالبد معماری پیشرفت‌هایی صورت گرفته است ولی در اغلب موارد محیط‌های معماری فاقد خصوصیات مناسب با کاربری‌شان می‌باشند. این ناهماهنگی سبب فقر هویتی مکان‌هایی که ما در زندگی روزمره خود با آن‌ها روبرو هستیم شده است. این امر، موجب کاهش کیفیت زندگی و در نتیجه عدم تعلق و دلبستگی افراد به آن مکان‌ها شده است. محیط‌های آموزشی یکی از محیط‌هایی هستند که بی‌توجهی به طراحی آن‌ها صدمات جبران‌ناپذیری را به‌وجود می‌آورد. رابطه هنر و هویت در نظام‌های هنری امری مهم به‌نظر می‌رسد و با مطالعه در آثار هنری می‌توان برای شناخت هویت فرهنگی یک ملت و انتقال هویت به عصر حاضر بهره برد. در این میان، هنر معماری نقش مهمی در احراز، تثبیت و تداوم فرهنگی هر سرزمین دارد.

بررسی پیشینه پژوهش حاکی از این است اگرچه تحقیقات آموزش محیطی، ایده حس مکان را پذیرفته است، اما به ندرت ادبیات حس مکان مبتنی بر روانشناسی محیطی را در نظر گرفته است که تئوری و مطالعات تجربی آن می‌تواند مطالعات مرتبط را در زمینه آموزش تقویت کند. الکس کودریاوتسف (Alex Kudryavtsev) در سال ۲۰۱۱ به تحقیق در مورد احساس مکان در آموزش محیطی از دیدگاه روانشناسی محیطی کمک می‌کند. با توسعه جوامع انسانی و تغییر شیوه زندگی و سکونت مردم، توجه معماران، طراحان و برنامه‌ریزان به کیفیت فضاها و محیط‌های ساخته‌شده افزایش یافته و نقش طراحی به‌عنوان ابزاری برای شکل‌دادن به محیط زندگی و پاسخ‌گویی به توقعات و نیازهای انسان اهمیت بیشتری یافته است و پژوهش‌های زیادی درباره چگونگی تأثیر متقابل محیط یا فضای ساخته‌شده بر ذهنیات و رفتارهای انسان، انجام شده است. پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که محیط علاوه بر عناصر کالبدی شامل پیام‌ها، معانی و رمزهایی است که مردم براساس نقش‌ها، توقعات، انگیزه‌ها و دیگر عوامل، آن را رمزگشایی و درک می‌کنند. قانعی شیخکلایی و اسکویی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای با عنوان «ارتقا حس مکان در طراحی دانشکده معماری»، به این جمع‌بندی رسیده‌اند که مهمترین عوامل ایجاد و ارتقای حس مکان در طراحی محیط علمی مانند دانشکده معماری، توجه به هویت، مالکیت، یادآوری خاطرات، ایمنی و امنیت، رضایت و خوانایی است (شیخکلایی، اسکویی: ۱۳۹۶: ۱). در این پژوهش به مؤلفه‌های فرهنگی مانند نقوش تاریخی و غیر تاریخی هویت‌ساز اشاره‌ای نشده است. دبستانی رفسنجانی (۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «مؤلفه‌های ارتقاء حس مکان در فضاهای جمعی محیط‌های داخلی دانشکده معماری و شهرسازی»، معتقدند حس مکان تنها محدود عوامل کالبدی نیست و عوامل کالبدی به‌همراه عوامل مؤثر در ارتقای کیفی فضا و بازتعریف فضا برای رخ‌دادن فعالیت‌های پویا، سرزنده و اجتماعی، نقش کاراتری در ارتقای حس مکان داشته‌اند (دبستانی رفسنجانی، ۱۴۰۰: ۴۳). در این پژوهش نیز اشاره روشنی با میزان کارایی هنر و نقوش هویت‌ساز وجود ندارد لذا در پژوهش حاضر که به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های منابع کتابخانه‌ای انجام شده است این مسئله مورد بررسی و واکاوی دقیق قرار می‌گیرد.

نتیجه‌گیری

مکان برای انسان از زمان نخستین تلاش‌های انسان برای ایجاد سرپناه، فضایی متشکل از چارچوب و نمادها و نشانه‌ها بود و در حقیقت این نشانه‌ها یا نقوش گویای هویت مکان در این جوامع بوده است. با گذشت زمان، کاربری و نقش توسط انسان‌ها افزایش یافت. برخی از این نقوش که ارتباط تنگاتنگی با انگاره‌های فرهنگی و تمدنی جوامع داشتند در طول اعصار و قرون از دوره‌ای به دوره دیگر منتقل شده‌اند. در عین حال با ایجاد تحولات مذهبی، سیاسی و فرهنگی در جوامع مختلف شاهد پیدایش نقوش متعددی دیگری بوده‌ایم. در عصر حاضر، مکان‌های آموزشی بی‌تردید یکی از اماکن مهم در توسعه سیاسی و اجتماعی و فرهنگی جوامع به‌شمار می‌آیند؛ بنابراین ارتقای حس مکان در این فضا، می‌تواند نقش مهمی در افزایش کیفیت آن داشته باشد. با توجه به اینکه معماری نوین، به‌دنبال ایجاد طرح‌های جدید و متفاوت است لذا توجه‌دادن طراحان جدید به کاربری و نقش هویت‌ساز در طراحی‌های جدید می‌تواند نقش مهمی در افزایش کیفیت اماکن آموزشی داشته باشد. کاربرد نقوشی که به‌نوعی یادآور حماسه‌ها، اسطوره‌ها، بزرگان دینی و ادبی و یا انگاره‌های مذهبی و ملی هستند در ارتقای حس مکان در مکان‌های آموزشی نقش به‌سزایی دارند.

منابع

- آزادداور، شیمای؛ رنجبر، هاجر. (۱۳۹۵). «نقش فرهنگ و هنر در هویت دادن به فضاهای شهری». همایش ملی فرهنگ گردشگری و هویت شهری.
- ابراهیمی دینانی، غلامحسین. (۱۳۷۹). ماجرای فکر فلسفی در جهان اسلام. تهران: نشر نو.
- احمدی‌پور، زهرا؛ میثم میرزایی تبار، (۱۳۹۰). «نقش احساس مکانی در سازماندهی سیاسی فضا». فصلنامه جغرافیایی آمایش محیط، شماره ۱۲، صص ۶۲-۴۷.
- بهبادفر، مصطفی. (۱۳۹۰). هویت شهر. تهران: نشر شهر.
- توحیدی، محبوبه؛ کوچک خوشنویس، احمدمیرزا. (۱۳۹۷). «چگونگی طراحی فضاهای آموزشی از دیدگاه روانشناختی با هدف دستیابی به کلاس درس استاندارد». اولین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
- تقوای، حسین. (۱۳۹۱). «از سبک تا هویت در معماری». نشریه هنرهای زیبا-معماری و شهرسازی، دوره ۱۷، شماره ۲، صص ۶۵.

حیاتی، حامد، مرتضوی کیا، بتول. (۱۴۰۰). «تبیین مؤلفه‌های حس مکان در مساجد تاریخی دزفول». فصلنامه علمی مرمت و معماری ایران، شماره ۲۶، صص ۷۹-۹۴.

دبستانی رفسنجانی، اکبر. (۱۴۰۰). «مؤلفه‌های ارتقاء حس مکان در فضاهای جمعی محیط‌های داخلی دانشکده معماری و شهرسازی»، نشریه مدیریت سبز، شماره ۲، صص ۴۳-۵۸.

ذوالفقاری، حسن. (۱۳۸۶). «هویت ایرانی و دینی ضرب المثل‌های فارسی»، مطالعات ملی، ۳۰، سال ۸، شماره ۲، صص ۲۷-۵۲.

شکوئی، حسین. (۱۳۸۷). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافی. تهران: مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.

سیرجان، عباس؛ عامر شاکر، سلمان. (۱۳۸۳). هم‌آراستگی در نگاره‌های اسلامی، ترجمه آمنه آقا ربیع، مشهد: به نشر. صدقیان حکاک، فیاض‌آزاد، کاربرد نقوش تزئینی دوره اسلامی در هویت‌سازی فضاهای شهرهای یزد و اصفهان». فصلنامه اورمزد، شماره ۴۸، ۱۳۹۸، ۵۳.

صادقی قاسم‌آباد، سپهر؛ مهنوش قدسی. (۱۳۹۸). «نقش هویت‌ساز هنر در سیما و منظر فرهنگی شهری». اولین کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و شهرسازی ایران، ۱۳۹۸، ۱.

صداقت، معصومه. (۱۳۸۴). «مضامین مذهبی در خط‌نگاره‌های سنگ قبرها و محراب‌های موزه ملی». هنر اسلامی، شماره ۳.

طبائیان، س.م. (۱۳۹۳). انسان و محیط، رویکرد روانشناسی به معماری و شهرسازی. اصفهان: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان.

عنصری، جابر. (۱۳۶۶). درآمدی بر نمایش و نیایش در ایران. تهران: سروش.

کاظمی اسفیه، نگار. (۱۳۹۵). «طرای لباس ایرانی با بهره‌گیری از نقوش اسلامی در جهت هویت‌بخشیدن به فرهنگ و هنر ایران». کنگره پیشگامان پیشرفت، دوره دهم.

گزمه، یونس؛ شهرکی، نسیم. (۱۳۹۲). «هویت در معماری (بررسی عوامل هویت‌ساز در خانه باقری‌ها)». اولین همایش ملی جغرافیا، شهرسازی و توسعه پایدار.

فلاح، محمدصادق. (۱۳۸۵). «مفهوم حس مکان و عوامل شکل‌دهنده آن»، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۶، صص ۶۸-۵۶.

قانع شیخکلایی، فتنه؛ بابازاد اسکویی، سولماز. (۱۳۹۶). «ارتقای حس مکان در طراحی دانشکده معماری». اولین همایش ملی پژوهش‌های نظری و عملی در معماری و شهرسازی.

لک، آزاده و غلامپور، اشکان. (۱۳۹۴). «درک معنای حس مکان در بازسازی مسکونی بم». مسکن و محیط روستا، ۹۴(۱۴۹)، صص ۳۷-۵۰.

محمودی، فتانه؛ طاووسی، محمود و فرهنگی، علی اکبر. (۱۳۸۸). «تجلی هویت ملی در هنر ایران با رویکرد به مضامین نقش‌مایه‌های تزیینی سقائفارها در مازندران»، فصلنامه مطالعات ملی، ۳۷، سال دهم، شماره ۱، صص ۷۵-۹۸.

میرغلامی، مرتضی. (۱۳۹۵). «مدل مفهومی ارزیابی حس مکان براساس مؤلفه‌های کالبدی، ادراکی، عملکردی و اجتماعی: مطالعه موردی خیابان امام ارومیه». فصلنامه مطالعات شهری، شماره ۱۹، صص ۶۹-۷۹.

نصر، طاهره، ماجدی، حمید. (۱۳۹۲). «نگاهی به مقوله هویت در شهرسازی». معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، دوره ۵، شماره ۱۱، صص ۲۶۹-۲۷۷.

نوربرگ شولتز، کریستیان. (۱۳۸۹). روح مکان: بررسی پدیدارشناختی معماری. ترجمه: محمدرضا شیرازی، چاپ دوم، تهران: رخداد نو.

نگین تاجی، صمد. (۱۳۹۰). «مکان و حس مکان». منظر، دوره ۳، شماره ۲۳، صص ۵۲۴-۵۲۹.

نژادمحمد، وحید. (۱۳۹۷). «تأملی بر سوژه ژاک لکان در بستر زبان دگردیسی و یا تکامل زبان؟» پژوهش‌های زبان و ترجمه فرانسه، سال یکم، شماره ۱، صص ۱۰۵-۱۳۱.

هنرور، جمال‌الدین. (۱۴۰۰). «شناسایی مؤلفه‌های معنایی مؤثر بر ایجاد و ارتقای حس تعلق به مکان در دبیرستان‌ها (نمونه موردی: دبیرستان‌های پسرانه منطقه یک تهران)»، نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، سال ۲۳، شماره ۶۱، صص ۳۱۵-۳۳۵.